

Ганна Трегуб

РОМАН ШПОРЛЮК: “МОДЕРНА НАЦІЯ ПОЧИНАЄТЬСЯ ЗІ СЛІВ: «МИ РІЗНІ, АЛЕ ВСІ – УКРАЇНЦІ.»”

Роман Шпорлюк – історик і політолог українського походження, доктор історичних наук. В 1965–1991 роках – професор історії Східної Європи Мічиганського університету. У 1996–2003 рр. – директор Українського науково-го інституту Гарвардського університету. З 1991 р. – професор історії України на факультеті історії Гарвардського університету. Іноземний член-кореспондент НАН України.

“...Царська Росія трактувала великоросів значно гірше, ніж українців. Формування імперії було нищенням історичної географічної російської нації. Українські регіони мали значно більше свобод, ніж великоросійські в самій імперії...”

Наведена нижче розмова із професором Гарвардського університету Романом Шпорлюком, який узимку відвідав Київ, є запрошенням до дискусії, пропозицією по-новому подивитися на історію України та Східної Європи модерного часу, порозумітися стосовно якої українському суспільству, на жаль, не вдається й досі.

— *Пане Романе, у Києво-Могилянській академії відбулася ваша публічна лекція “Звичайна схема української історії XIX–XX століть і справа раціонального викладу модерної історії Східної Європи”. Розкрийте, будь ласка, головні ідеї і тези доповіді.*

— Цей виступ мав на меті привернути увагу до потреби критичного переосмислення модерної історії України від другої половини XVIII століття до 1914 року. Я дійшов висновку, що історію України в XIX столітті ми щойно, лише наприкінці XX століття, змогли зрозуміти.

Моя провідна теза полягає в тому, що загальноприйнята “звичайна” схема історії України XIX століття, яка засвідчує, що тоді Україна була під двома імперіями – Австрійською і Російською – є помилковою. Українські землі перебували у сфері не тільки економічного і соціального, а й культурного домінування Польщі.

Ідеться не лише про Галичину, а й про Правобережжя в цілому включно з Києвом, хоча поляки втратили його ще у 1667–1686 роках і до якого повернулися економічно й культурно після 1795 року.

“Звичайна” схема приймає, що є така собі магістральна залізнична лінія – східна Україна під Російською імперією, а поруч вузька, європейська – Україна під Австрійською імперією, і врешті бічна залізниця – Закарпатська Україна (також у складі Австрійської імперії).

Один із найбільших міфів у загальноприйнятій історії модерної України є той, що греко-католицька церква була національною інституцією під Австрією. Греко-католицька церква після 1772 року сприяла колонізації, хоча це не була свідомою метою її керівників і священників.

Замість того, щоб говорити про церковні реформи, треба звернути увагу на найважливішу зміну, яку внесла Австрія, – це була ліквідація у 1772 році Воеводства Руського, історичної Русі Червоної.

Українська Галичина впродовж понад 400 років зберігала свій окремий статус як Воеводство Руське (адміністративна одиниця Речі Посполитої з центром у Львові. – **Ред.**). Австрія ліквідувала цю адміністративну одиницю, об'єднавши її з етнічно польськими регіонами під назвою Галиція.

Ця “Галиція” сягала на захід від Кракова. Вона “деполітизувала” русинів, перенісши їх з історичної руської ідентичності на рівень релігійної ідентичності.

Освічені греко-католики ставали поляками. Серед провідних діячів польської культури, науки і політики XVIII і XIX ст. були випускники василіанських шкіл і сини греко-католицьких священників, як-от: Маврицій Мохнацький – син і внук греко-католицьких священників.

Перший професор історії польської літератури у Львівському університеті (1820) був, по сучасному мовлячи, етнічним українцем. Перепис населення 1900 року виявив, що у Львові більшість греко-католиків декларувала польську мову як рідну, а лише меншість такою вважала українську.

Австрія, яку так сильно люблять у Галичині й досі ідеалізують, завдала гіршого удару руській справі, ніж те, що зробила Польща за 400 років.

Існує ще один великий міф про підстави національного відродження. Чеський історик Мірослав Грох сказав, що національне відродження малих націй (малі нації можуть мати 40 мільйонів осіб, вони малі, тому що не є історичними) проходить декілька стадій – академічну, культурну і політичну.

На мою думку, коли люди пишуть “академічну” історію своєї нації, яка не має держави, в такий спосіб стверджують, що вони вже не є такими самими росіянами, якими були, допоки думали, що не мають власної історії. Таким чином вони починають розформування панівної системи. Те саме стосується й мови.

Отже, формування модерної України є процесом деформування, трансформування й “розформування” одночасно російської історичної імперської та польської ідентичностей. Перш ніж народ може мати декларацію незалежності, йому потрібна декларація залежності – такою декларацією є твердження, що “ми є інакші”.

Ще один міф – це вигадання того, що я називаю філологічним детермінізмом. Він полягає у тому, що на факти мовознавства, філології накладаються факти політичної історії. Історія східних слов’ян має сенс, якщо це історія мови і її діалектів, які можна порівнювати: білоруси кажуть по-одному, великороси – по-іншому, українці – ще якось інакше.

Що таке політична історія східних слов’ян? Великороси мають спільну історію з різними фінськими та угорськими племенами, литовці і білоруси – це є спільна історія тисяч років, поляки ж не є східними слов’янами, але вони з Україною, Білоруссю, Литвою мають чимало спільного.

Ніхто не вигадує історії західних слов’ян. Нікому не спало б на думку казати, що поляки, словаки та чехи мають спільну історію, тому що вони всі є слов’янами.

Політична історія не є відображенням філології. Історія України є історією зв’язків з Польщею, Росією, греками, молдаванами, татарами, турками та іншими народами.

Також можна побачити, якою фікцією є історичний російський міф, про династичне “собираніє земель русских” і династичні зв’язки. Що це міф, бачимо на прикладі Польщі. Полякам на думку не спало у XIV ст. те, аби “збирати” етнічні польські землі в Сілезії чи Померанії. Їх насправді більше цікавило Поділля, ніж Сілезія.

Ще одна помилка, коли кажуть про формування модерної нації, це аналогія з біологією, мовляв, народи пробуджуються, сплять, ростуть з паростка і виростають у велике дерево. Ні, це соціальний, а не біологічний процес, це історія їхньої інтеракції, контактів і зв’язків.

Зворотний бік формування модерної української нації – це процес “перетворювання” одночасно історичного народу Речі Посполитої і формування модерної російської нації.

Після поділів Польщі наприкінці XVIII ст. на місці польської історичної нації почала формуватися модерна польська нація. Поляків за часів історичної Польщі зовсім не цікавило, що етнічні поляки живуть у Сілезії чи в Померанії. Це вже згодом новий польський націоналізм, який виходить на місце старого, тим зацікавиться.

Отже, сюжет української історії XIX ст. – це п’єса, в якій український національний проект воює з польськими і російськими претензіями до нього, і водночас бореться за те, аби дійти до селян і навчити їх, що вони українці.

Головна теза моєї доповіді і тієї книжки, над якою я працюю вже багато років, – це те, що ми маємо процес конфронтації, “трикутника”, коли йдеться про формування нової України.

Катерина II дуже б здивувалася, що її рідні місця біля Штеттіна є частиною Польщі, яку вона ліквідувала в 1795 році, що існує самостійна Україна, яка включає і Правобережжя, і Крим. Ще більше вона здивувалася б, якби дізналася, що на місце Російської імперії прийшла російська національна держава.

— *Українська модерна політична нація – нація європейська... Навіть нинішніми українцями це не завжди легко сприймається, оскільки не всі з них мислять себе представниками однієї з націй Європи.*

— Для розуміння феномену української нації треба пам’ятати, що етнічних українців одночасно вважали своїми співвітчизниками поляки та росіяни. Поляки казали: “Ви насправді є поляки. Ми готові вас прийняти. Насправді жодного значення немає, хто ви є за релігійною належністю”.

Я зараз говорю про початок модерного часу, формування модерної польської нації від кінця XVIII – упродовж XIX ст. У 1780-х роках у Варшаві відкрили греко-католицьку церкву, і польський король схвалив це рішення, оскільки для поляків українці були земляками, хоча й інакшими. Цей польський проект тривав довго. Навіть у XIX ст. серед польських патріотів було багато етнічних українців. З-поміж них були політики, письменники, науковці.

Можемо собі уявити, що якби новостворена Росія почала європеїзуватися після Переяслава – зокрема за часів Петра I й далі – освічені українці ввійшли б до когорти визначних російських діячів, стали б будівниками нової нації.

Ця нація не була б великоруською і не була б українською, але в ній українці – через те, що вони були більш європейські, ніж великороси – були б провідними учасниками державного та культурного будівництва якоїсь спільної російсько-української нації.

Проте цар Петро I вважав, що європеїзація – це заведення військової техніки, промисловості, будівництво каналів тощо, але він був проти юридичної європеїзації. Він створив Санкт-Петербург, але в ньому не було міської ради, не було самоуправління у місті.

Можна ж було взяти приклад з Амстердама чи з Лондона, інших міст Європи. Всі вони мали свої виборні органи, чіткий юридичний статус. Для Петра I європеїзація не включала конституційної системи – того, що називають правовою державою. А Україна в складі Російської імперії, тобто Гетьманська держава, такі правові європейські ідеї мала.

— *Якщо царат блокував формування російської нації, то чи можемо говорити про існування російської політичної нації модерного типу?*

— Ми всі говоримо, які погані були ті “росіяни”, як вони утискали та переслідували українців, але коли подумати, то царська Росія трактувала великоросів значно гірше, ніж українців. Москва вчинила геноцид на російській півночі, коли об’єднувала російські землі – у Новгороді, Пскові та інших містах.

Формування царської держави було нищенням історичної географічної великоросійської нації. Українці дуже скаржаться на те, як погано царська Росія після Переяславської ради 1654 року і далі трактувала Україну, яка залишилася на російському боці, але і тоді українські регіони мали значно більше свобод, ніж великоросійські в самій імперії.

Формування російської нації як незалежної від самодержавної монархії стало дійсністю – так тоді здавалося – у 1917 році. Але більшовики знищили демократичну Росію.

У 1990 році Росія заявила про свій суверенітет. Потім президент Росії поїхав із державним візитом до Києва і спільно з українським лідером підтримав договір про дружбу й добросусідські взаємини. І в 1991 році розпуск імперії відбувся через Акт російсько-українсько-білоруської угоди.

Отже, в моїй інтерпретації царат ліквідував Великоросію, тобто корінну частину Росії. Є дуже славетний вислів: “Британія мала імперію, Росія була імперією”. Це означає, що у складі імперії не було центру, тобто Росії як такої – в той час як у Британській імперії була Англія як окрема юридична одиниця, і була Британія, юридично окрема від Індії чи Канади.

Петро I завершив ліквідацію Великоросії, бо саме він створив цю “офшорну” столицю Петербург. Подумайте: місто з німецькою чи голландською назвою, поза межами історичної Великоросії.

Творення столиці в такому місці було декларацією того, що корінна Росія не має своєї столиці. Це підкреслює, що самодержавна монархія панує також і над Росією, а Росія сама по собі не має свого юридичного статусу.

У 1930-х роках, уже як емігрант, Петро Струве казав, що “у 1917 році Росія вчинила самогубство”. Раніше він вважав, що український проект є проектом знищення російської нації, а в той час російську націю знищили більшовики.

Як показали події 1917–1921 років, усередині самої Росії не виникло громадянське суспільство, яке могло постати і проти царату, і проти більшовиків.

Світ би набрав інших форм, якби у 1825 році в Петербурзі перемогли декабристи. Історія Росії та українсько-російських відносин пішла б інакше, якби за Олександра II в Росії було б створено конституційну монархію.

Річ у тім, що дуже багато українців були готові бути росіянами, якби Росія стала європейською конституційною державою. Російські реформаторські ліберальні напрями особливо багато прибічників мали у колишній Гетьманщині. Не всі українці ставали “сепаратистами”. Українці вибирали. Різні люди вибирали різні батьківщини: одні говорили, що будуть українцями, інші – що будуть росіянами чи поляками.

— *Сучасні українці впевнені, що їхня нація є дуже давньою. Виявляється, що їй усього лише років 250... Тобто існування України від часів трипільців, скіфів тощо – це чистої води історичний міф?*

— Щодо скіфів і трипільців – це міф. Скажімо, модерна німецька нація почала формуватися наприкінці 18-го ст., а німецька національна держава була створена у XIX ст. під проводом Бісмарка. Але це не був кінець “німецького питання”: поза межами Німеччини залишалася Австрія.

Німці погодилися з тим, що їхня країна не буде включати Австрії, лише після 1945 року. Не забуваймо, що в 1938–1945 роках існувала “Велика Німеччина” – здійснення мрій німецького національного руху від 1848 року.

Модерна італійська держава створена у той самий час, але модерна італійська нація – це ще й досі проект. Модерна польська нація – це продукт нової історії. Та нація, яка думала, що

Польща – це Вільнюс і Львів, і Київ, перестала існувати у XIX столітті, а на початку XX ст. виникла нова нація у новій формі етнічної модерної нації. Говорити, що вона існує понад тисячу років, немає жодного сенсу.

Для українців не є образою говорити, що модерна українська нація почала формуватися 200-250 років тому, в останні десятиріччя існування Гетьманщини. Малоросійська, гетьманська нація – це була українська домодерна, історична нація. Українці можуть вважати її одним зі своїх попередників.

Однак це не була сучасна українська нація: поміркуйте, хто в Гетьманщині переймався долею Львова? А у Львові – долею Гетьманщини? Ніхто. Одні були православними, а інші – уніатами. Будь-мо щирі: це ж українці різали українців у XVIII ст. за те, що хтось був православним або уніатом, так само як німці воювали з німцями і т. д.

Німцям свого часу також дуже важко було визнати, що католики і протестанти – це одна нація. Остання німецько-німецька війна відбулася 1866 року між Австрією і Пруссією.

Модерна українська нація починається тоді, коли кажуть: один із нас – уніат, другий – православний, але ми всі – українці.

— *Для американців творення їхньої політичної нації міцно пов'язано з іменами Вашингтона, Джефферсона, Франкліна, Адамса. Для німців – це Бісмарк, для італійців – Кавур. Хто вони – батьки-засновники України модерної?*

— Це дуже спрощена формула – американці насправді дуже поважають Вашингтона та інших згаданих осіб, але не вважають їх творцями своєї нації. До того ж поняття “батьків-засновників” нації – це романтична метафора, добра для дітей у початковій школі.

Батьком і матір'ю сучасної американської нації є революція 1776 року та американська конституція, а батьками сучасної американської нації є громадянська війна 1861–1865 років, яка ліквідувала рабство, та боротьба за права афроамериканців у 60-х роках XX ст. До цього ще треба додати й боротьбу за права жінок та інші рухи.

Якщо йдеться про початок формування модерної німецької нації, то треба говорити про Гердера наприкінці XVIII ст. Я написав книжку про Фрідріха Ліста, який у першій половині XIX ст. став автором концепції економічної єдності Німеччини, яка виявляла себе у формі будівництва залізниць, розбудови національної промисловості, розвитку німецької науки тощо. Тоді ж існували десятки німецьких держав. А Бісмарк – це пруссак, який приходить до німецької ідеї тоді, коли він бачить, що час самостійної Пруссії закінчується, і що треба погодитися з новими ідеями.

Коли йдеться про Італію, можна говорити і про Мадзіні, і про Кавура, але масового італійського руху тоді не було. Як на мене, українцям варто знати більше про італійську історію. Відмінність між Флоренцією, Неаполем та Міланом, Венецією та Римом була величезною.

Італія як одна держава існувала лише за часів Римської імперії, а після того це були різні держави. Італію ототожнювати з якимось одним “батьком” не можна.

Повторюю: формування модерної нації – це сучасність. Щодо України, можемо говорити і про Котляревського, Шевченка та інших людей, але це у жодному разі не є один індивід.

— *Тобто для українців так само, як і для італійців, певного уособлення батька нації немає? Чому?*

— Коли говорити серйозно, жодна сучасна нація не вважає одного індивіда своїм творцем. Нація творить себе, обирає собі лідерів. Думати інакше – це думати по-самодержавному.

— *Минулого року в Україні світ побачило декілька видань, присвячених першому президентові Чехо-Словаччини Томашу Масаріку, “новій людині” “нової Європи”. Чи є він батьком чеської нації?*

— Чехи вважають батьком своєї нації Франтішека Палацького, а не Масаріка. Томаш Масарік стверджував, що існує не чеська, а чехословацька нація. Палацький ще у середині XIX ст. у своїй історії Чехії довів, що “чехи ще понад 1 тис. років тому були культурним народом”.

Про політичну думку Масаріка я 30 років тому опублікував монографію (а до того написав дисертацію в Оксфорді, присвячену цьому питанню). Він мене цікавив як людина, яка боролася проти національних пересудів, фанатизму, екстремізму.

Ще молодим ученим Масарік виступив із критикою нібито середньовічних текстів чеської літератури, що становили частину чеської історичної міфології. На його думку, це були фальсифікати першої половини XIX ст. Томаш Масарік наполягав на тому, що нації не можна будувати на брехні, а треба бути чесними, не будувати нову демократичну державу на основі середньовічних фантазій.

Масарік виступав за цілком сучасні нам ідеї, наприклад, за те, що повинні існувати свобода думки, слова, що не треба дискримінувати меншостей. Усіх людей, на його переконання, треба трактувати без упереджень незалежно від їхньої національності та релігійної належності.

Ще коли він був депутатом австрійського парламенту, то виступив з великою промовою, де йшлося про те, що українці – це нація, яка має право на свободу. Але Масарік багато

в чому помилявся: чехословацької нації не було за його часів, і такої нації не вдалося створити й потім – чехи і словаки створили окремі держави у 1993 році.

— Під час виступу ви зауважили, що національна інтелігенція – як 250 років тому, так і нині – належить до переліку ключових чинників нормального функціонування модерної нації. Яким є історично вагомих внесок першого покоління українських інтелігентів?

— Нова українська інтелігенція, яка цікавить мене, виникла наприкінці XVII ст. на Лівобережжі України. Поміркуйте: Котляревський пише свої твори, але йому потрібні ті, які будуть його читати, друзі, однодумці, що його друкуватимуть. Дехто з тих друзів мусить дати хабара цензорів, щоб написане ним пропустили до друку, інші – подбати про книжку, аби її надрукували і розповсюджували у книгарнях.

Це є перше покоління української інтелігенції, яка за професією є поміщиками, державними службовцями, лікарями, інженерами. Саме вони починають творити структури, у яких українська література може існувати, видаватися, продаватися так, щоб у неї з’явилися читачі.

Щоб існувала національна буржуазія, насамперед має існувати національна інтелігенція. Початкова українська інтелігенція починає творити собі історичну концепцію, яка показує, що Україна не є Росією, тому що вона має традицію демократичного порядку, виборів, конституції та свобод. Про це йдеться у тих текстах, які собі вигадують ці люди.

Видаються хроніки, тексти. У “Розмові Великої Росії з Малоросією” Семена Дівовича йдеться про те, що Україна не є Росією, оскільки вона має свої закони, традиції і вона вільно прийняла владу російського царя. Вільний вибір монарха – це європейська ідея.

Українські інтелігенти першого покоління – це ті перші будівники української нації, які мислять по-європейськи. Вони мислять, можна сказати, за формою по-польськи, бо для українців Європа була безпосередньо відома як Польща, але за змістом їхні ідеї європейські.

Ось та єдина Європа, яка їх виховала, але вони не хочуть бути поляками і не хочуть бути росіянами. Вони вважають себе європейцями і називають себе українцями, тому що для них Малоросія – це не досить.

Через поділи Польщі вони пригадують, що Правобережжя також колись належало Україні. Саме вони компонують мапу України, яка включатиме ці землі. Перший такий опис України – це “Топографическое описание Харьковскаго наместничества”, книга, видана у Москві 1788 року, автором розділу про історію вважається Переверзев.

Він наголошує на тому, що ця країна, яку він називає Південною Росією, ділиться релігійно, але це є одна нація під Росією, Австрією і Польщею. Саме ця рання українська інтелігенція мислить політично, історично, проводить свою історичну лінію політичними аргументами.

Перші свідомі українці не казали, що вони є окремою нацією, відмінною від росіян, через те, що росіяни, наприклад, кажуть “хлеб”, а українці – “хліб”. Вони відштовхувалися не від власної окремої мови, а від власної окремої політичної історії.

— *Поперемінне панування народних демократів, комуністів, інтегральних націоналістів та їхня боротьба між собою – ось що маркує історію України ХХ століття. Чи правомірно вважати, що на українських теренах лібералізму фактично не було?*

— Це доволі складне питання. Я б почав з того, що некоректно ототожнювати соціалізм із комунізмом чи марксизмом. Бачите, так сталося, що в центральній та східній Європі учні та послідовники Маркса стали демократичними соціалістами. Так було серед поляків і чехів.

Мені здається, що у ХІХ – на початку ХХ ст. будівники української нації – в тому числі демократичні соціалісти, українські націоналісти – також приймали демократично-ліберальні принципи держави, незалежних судів, виборів тощо.

У Росії також були марксистки, яких можна вважати демократами. Це були меншовики. Але екстремісти типу Леніна стали репрезентувати російський марксизм. Я б не сказав, що в українській політиці лібералізм був відсутній, але він не називав себе лібералізмом.

Дивіться: у Галичині було громадянське суспільство, були масові жіночі, кооперативні, спортивні організації, ще за польських часів існували українські бізнесмени, видавництва, мас-медіа, спортивні клуби. Галицькі політичні партії були принципово демократичними.

Ми думаємо про західноукраїнську політику, що це були націоналісти, тобто ОУН проти комуністів. Фактично більшість українського суспільства функціонувала в тому, що ви називаєте ліберальним світом плюралістичного, демократичного, конституційного суспільства. І такі партії, як УНДО (Українське національно-демократичне об’єднання), були політичними партіями європейського типу.

Через те, що українці в царській Росії та СРСР не функціонували в межах нормальної держави, мови не йшлося про такі речі. У Польщі було важко бути лібералом та демократом, бо сама Польща мала переворот Пилсудського, який створив своєрідну диктатуру. Але і це була специфічна диктатура: можна було критикувати уряд, видавалися опозиційні газети та існували опозиційні партії. У 1930-х роках виходили три щоденні газети українською мовою – всі вони були незалежні від польської влади.

Говорити про конфлікт між соціалізмом (марксизмом) і націоналізмом – це спрощення проблеми в ідеологічному значенні. В історії є більше сюжетів. Тут треба дбати про термінологію. В розумінні будівників модерної нації “націоналістами” були і клерикали, і ліберали, і консерватори.

— Початок минулого року позначився таким явищем, як арабські та африканські революції. Майже 100 років тому відбулася Жовтнева революція. Чи можна говорити про певну історичну циклічність у виникненні революційних спалахів у різних країнах світу?

— Жовтневу революцію я не вважаю оновленням. Це акт самознищення російської європейської нації та громадянського суспільства. До жовтня 1917 року російське громадянське суспільство вже існувало – були політичні партії, добровільні товариства, наукові громади, видавництва, медіа, самоврядування, земські управління тощо.

Більшовицька революція 1917 перш за все знищила буржуазію, потім клас землевласників, але цим не обмежилось. Події громадянської війни важко вдарили по пролетаріату, а потім і по селянству. Голодомор 1932-1933 рр. був продовженням політики “Великого Жовтня” крок за кроком знищити українську націю, незалежне суспільство, тих економічних, громадських сил, що його живлять. Це було одержавлення всіх людей. Всі стали державними службовцями.

Ленінська революція була катастрофою як для російської демократії, так і для української. Грушевський був геніальним істориком, але він не був політологом ХХ століття.

Він через несприйняття всього польського думав, що вже ліпше хай буде Ленін, Дзержинський. Але він мусив знати, коли в 1920 році підтримував советів, а в 1924 році їхав у радянську Україну, подав від Петлюри та Пилсудського, що існує така річ, як ГПУ. Однак він не розумів, що ХХ століття буде віком Леніна, Сталіна, Гітлера. І це вже інший світ.

Грушевський знав, що його народ пережив татарську навалу, польське панування, і думав, що у такий самий спосіб він переживе советів. Але він не бачив, що совети – це не татари, не польські пани, а щось у сто разів гірше.

Українським історикам доволі важко говорити про те, чи насправді Грушевський міг собі уявити, що більшовикам вдасться зліквідувати селянство як клас. У його системі понять еліти приходять і відходять, експлуатують народ, але народ усе триває. Можна було знищити буржуазію, поміщиків, але коли він їхав у радянську Україну, чи міг він собі уявити, що селянство буде знищене також?

Жовтнева революція нічого доброго не внесла. Порівнювати її з сучасними арабськими революціями зовсім помилково.

Сучасні арабські революції можна порівнювати з європейськими 1848 року. Метою та ідеалом арабських революцій є демократизація, лібералізація, послаблення монархізму, фанатизму тощо. Отже, вони споріднені з революціями Парижа, Неаполя, Відня, Праги та Львова наприкінці 40-х років ХІХ століття.

— Чи є, на Ваш погляд, революції “арабської весни” природним для початку ХХІ ст. явищем?

— Це закономірно. Ми живемо тепер у глобалізованому світі, де молоде покоління знає про те, що діється у світі. Молодь Лівії та Єгипту, Сирії знає про те, що є країни, де існує свобода слова, пересування, переконань.

Закономірно, що вони собі думають, що якщо американцям вільно, якщо італійцям та французам дозволено, то чому їм не дозволено? Тепер ми маємо своєрідну універсалізацію поняття прав людини в різних частинах світу. Молоді люди і в Каїрі, і в Москві думають на одній хвилі.

— Чи не могли б ви наостанок більше розповісти про книжку “The making of modern Ukraine: An Inter-National History”, яка, сподіватимемося, скоро побачить світ і в англійському, і в українському варіантах?

— Я почав дивитися на формування модерної України як процес, що відбувався у зв'язку з формуванням модерної Польщі і модерної Росії під впливом моїх студентів. 20 років тому, коли почав викладати історію у Гарвардському університеті, я читав курс історії України, а пізніше – курс історії України, Росії та Польщі разом.

У першому семестрі викладання я роздав своїм студентам анкети, в яких я запитав про те, які теми я не пояснив у цьому курсі, що залишилося нерозкритим, а вони вважають гідним уваги. Один студент написав: “Ви нам пояснили, чому деякі українці вирішили, що не хочуть бути росіянами, а також те, чому інші українці вирішили, що не хочуть бути поляками. Поясніть, чому ті, які не хотіли бути разом з поляками, і ті, що не хотіли бути з росіянами, захотіли бути однією, українською нацією?”

Над пошуком відповіді на це, здавалося б, просте питання я працював багато років. Одне з пояснень є таким, що одні і другі були у сфері “полонізму”.

Гетьманська держава Лівобережної України, що пішла під Росію після Андрусова, була дитиною Речі Посполитої, хоч такою дитиною, яку Річ Посполита відмовилася визнавати собі рівною. Свого часу були проекти реформувати Річ Посполиту в польсько-литовсько-руську державу. Цього не сталося.

Росія (тоді ще царство Московське) ж визнала державну самототожність Гетьманату, який мав більше прав та свобод, ніж корінна Великоросія. Коли перші модерні українці починають мислити політично, модерно, вони згадують, що їхня країна колись була у світі Польщі, тобто в Європі.

Нам постійно треба пам'ятати, що Польща перед поділами 1772–1795 років, якою б бідною вона не була порівняно із Францією, Голландією, Англією, це все-таки була європейська країна. Польська шляхта мала принцип: “Nis o nas bez nas!” (Можна перекласти як “Що стосується нас, без нас не вирішується”. – Ред.]. Зрозуміло, що права мала меншість, тобто тільки шляхта, але так було і деінде.

Українська ідея нації – цілком європейська. Але щоб не обмежуватися рамками Малоросії, доводиться йти на конфлікт і з Росією, і з Польщею. Тому історія України від кінця XVIII ст. до половини ХХ ст. (до 1945 року) – це історія “трикутника”.

Коли в Галичині українці починають розуміти свою інакшість, вони звертають увагу на Котляревського, а згодом і на Шевченка. Вони розуміють, що аби протистояти тій культурі, яку репрезентує Міцкевич, потрібен поет його рівня, якого у Галичині немає, але Шевченко цілком підходить на цю роль. Саме в такий спосіб пригадується історія і конструюється українська єдність.

Ян Кеневіч написав дуже цікаву працю про те, що свого часу український національний рух був у конфлікті з Польщею, але це відбувалося в системі спільних європейських вартостей. За суттю згаданий конфлікт відрізнявся від конфлікту з Росією, де український національний рух не конкурував з російською нацією, бо російська нація була заборонена царизмом.

У випадку з Росією українці боролися проти самодержавства, а з Польщею конкурували шляхом альтернативної демократії. Поляки мали шляхту, верству великих землевласників, а українці хотіли бути не лише вільною європейською нацією, але хотіли й землі, і в тому полягала потенційна перевага української справи, що полякам від своїх землевласників було важко брати землю.

Тобто, як я вже говорив, існує великий польсько-українсько-російський трикутник геополітичної напруги, яка завершується лише у Другій світовій війні, коли українсько-польський конфлікт скінчиться – трагічно, але скінчиться. Це була остання польсько-українська війна.

Після 1945 р. створюється українсько-польський альянс проти імперії, яка звалася СРСР. Згаданий “трикутник” показує виміри тієї міжнародної історії (international history), про яку йдеться у підзаголовку книжки. Замість польсько-російської боротьби за українські землі виник польсько-український союз проти спільного ворога.

Генрі Кісенджер свого часу написав: якби Москва була мудріша, вона б дозволила Польщі бути свого роду Фінляндією, тоді б Польща не підтримувала інших національних рухів у боротьбі проти радянської комуністичної системи.

Проте йдеться не лише про неправильну оцінку ролі Польщі з боку Москви. Ще у ХІХ ст. росіяни не розуміли, що Польща є дуже серйозною європейською нацією. Коли вони думали про Росію і Європу, вони думали про Францію, Англію, Італію.

Українці вже на початку ХІХ ст. бачили, що до Європи не обов'язково треба їхати через Петербург. До неї можна їхати прямо на захід до Кракова, Вільнюса і Варшави. Белінський того не розумів. Коли він критикував Шевченка та інших українців, то говорив, що вони є провінціалами, вихідцями з недорозвиненої периферії. На його погляд, Росія є для українців шляхом до цивілізації.

Белінський не розумів, що українці мали безпосередній контакт з Європою ще до Петра І. А Шевченко знав польську мову, і у Вільнюсі на власні очі бачив Європу. У Вільнюсі ж був університет, серед студентів якого був і Адам Міцкевич. Не знаю, чи володів “цивілізатор” Белінський, який по-вчав Шевченка, як бути європейцем, хоча б якоюсь із європейських мов.

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/02/12/72390/>